

O NORMATIVNOJ NARAVI JEZIKA

Radoslav Katičić

Pitanje o naravi jezika svakako je jedno od najteoretskijih i može se kome učiniti da je ono vrlo daleko od praktičkih zadataka u jezičnoj znanosti i da malo prinosi njihovu rješavanju. A ipak, bez jasnoga odgovora na nj svaki će se praktični radnik i istraživač pojedinih područja jezične pojave često naći u nedoumici i zaplest će se u nespornosti koji vrlo nepovoljno mogu utjecati na njegov rad. Zato je svakome tko se bavi jezikom potrebno da se časom zamisli nad njegovom naravi, nad načinom kako jezik postoji.

Skloni smo misliti da je jezik predmet, pozitivizam prošloga stoljeća u tome nas je još i učvrstio, pa se onda uvijek opet čudimo kako je taj predmet neuhvatljiv, kako se izmiče našem promatranju i kako se njegova svojstva ne daju naprosto otčitati iz našega iskustva s jezičnom pojavom.

Nema dvojbe, lingvistika je empirijska znanost i mora to ostati. Ona ne istražuje svojstva apriornih konstrukcija kao matematika ili logika, nego opisuje odnose kakve nalazi u prirodnim jezicima i svaka je tvrdnja o njima podložna iskustvenu provjeravanju. U lingvistici je zato bitno promatrati jezično ponašanje i u njoj su mogući i pokusi. Nije dakle čudo što se jezik, koji ona istražuje, smatra kao predmet koji samo treba ispravno snimiti pa je posao obavljen.

No tko se s takvim predodžbama dade na to da opiše kakve jezične podatke, ubrzo će se uvjeriti da jezik, koji traži i opisuje, nije isto kao govorno ponašanje, koje jedino nalazi i jedino može promatrati. Da je to doista tako, kazuje nam činjenica, poznata svima, da nema toga jezika, pa bio to najpro-

finjeniji i najekskluzivniji književni jezik ili najzabačeniji i najzapušteniji dijalekat, na kojem se ne bi moglo govoriti i pogrešno. U svakom se jeziku mogu praviti pogreške, svaki jezik treba znati.

Lingvist u svom empirijskom istraživanju ima pred sobom uvijek samo govorno ponašanje i mora iz njegove cjelokupnosti izlučiti onaj dio koji je u skladu s jezikom, dakle ispravan, i odvojiti ga od drugoga dijela koji nije u skladu s njim, pa je zato pogrešan. Pogrešno jezično ponašanje, a njega, već po nesavršenosti ljudske naravi, uvijek ima, ne može biti osnova za opisivanje jezičnih odnosa. Jezik, naime, po svojoj naravi nije što jest, nego što treba da bude. Već po samoj svojoj naravi on je normativan.

S gledišta promatrača iskustvenih datosti ispravan i pogrešan govor podjednako jesu, jedno je i drugo podatak, a lingvist mora odlučiti na koji će se osloniti, na kojem će zasnovati svoje tvrdnje o svojstvima jezika koji opisuje, a koji opet mora zanemariti. Zato lingvistička teorija uvodi razliku između potvrđenoga i ovjerenoga. Potvrđeno je sve što je ikada izrečeno ili napisano, a ovjereno pak sve što je ispravno, u skladu s jezikom, pa bilo ikada izrečeno, odnosno napisano, ili ne. Glavni se dakle lingvistički problem svodi na to da se odredi što je od potvrđenoga ovjereno, a što nije.

Dakako, i o tome se mogu dobiti podaci promatranjem i skupljanjem iskustvenih činjenica. Zato lingvistika i može biti empirijska znanost. Ali to znači da joj nije samo goli govor (odnosno pisanje) iskustvena podloga nego i to kako se ta djelatnost prihvaća, ocjenjuje i vrednuje u jezičnoj zajednici. Drukčije i ne može biti kad znamo da je sama narav jezika normativna. Ispravljanje je izgovorenoga ili napisanoga za lingvistiku jednako važan iskustven podatak kao i samo govorenje ili pisanje. A baš to ne vide oni koji o jeziku misle kao o predmetu, kao o nečemu što jest, a ne što treba da bude. Oni zato visoko cijene samo podatke o tome što je izgovoreno i napisano, a podatke o tome kako se to prima i ocjenjuje, da li se ispravlja i kako, ne samo da ne smatraju korisnima nego ih se nastoje što je moguće potpunije kloniti jer se boje da bi im takvi podaci mogli samo zamagliti svojstva zbiljskoga i predmetnoga jezika koji se, kako misle, pokazuje u govoru kakav jest, a ne treba pitati kakav treba da bude. Njihova pogreška nije dakle u tome što se oslanjaju na iskustvene podatke i strogo promatranje, a kako bi to i mogla biti pogreška u empirijskoj znanosti kao što je lingvistika, nego u tome što se ne obaziru na one iskustvene podatke i ne promatraju onaj dio jezične djelatnosti koji je s obzirom na normativnu narav jezika osobito važan.

Radi se tu o nesporazumu koji se povijesno daje razumjeti. Tradicionalna je gramatika stoljećima bila usmjerena isključivo normativno, pa i učila se zato da bi se ispravno znalo pisati i govoriti. To je osnovno usmjerenje tradicionalne gramatike posve naravno i u skladu s njezinim predmetom, pa se čak

može reći da gramatika, pa čak i svaki jezični opis, i ne može biti drugo nego to. Jer što je opis kojega jezika drugo nego tvrdnja o tome kako se tim jezikom ispravno govori i piše. Ali je normativnost tradicionalne gramatike imala preuske okvire i opisivala je samo rijetke i silno njegovane, opće priznate književne jezike. U svijetu grčke i bizantske kulture gramatika je opisivala samo klasični grčki jezik i jezik crkvenoslavenski, a na Zapadu je dugi niz stoljeća gramatika bila naprosto gramatika latinskoga jezika i to se toliko razumljelo samo sobom da se nije moralo posebno izricati. Poslije su se i pojedini priznati i cijenjeni narodni jezici počeli obrađivati gramatički, ali su oni uvijek ostali drugotni i njihov se gramatički opis izvodio iz gramatičkoga opisa latinskog jezika.

Ta je normativna uskoća onda u novije vrijeme izazvala razumljiv otpor kad se otkrilo da opis priznatih književnih jezika ne iscrpljuje predmet lingvističkoga istraživanja i nepotrebno sužuje vidik na jezičnu pojavu. To je postalo osobito očito kad su se pokolebali društveni temelji velikoga ugleda i isključive priznatosti tih jezika, kada je svima postalo jasno da jezika ima i izvan starodrevnih gramatičkih normi, pa se onda lako moglo pomisliti da je jezik izvan normativnih gramatičkih propisa »onaj pravi«, naravni, zbiljski i istinski, a onaj književni i vrijednosno priznati da je više manje mumificirana ili umjetno sačinjena tvorevina kojom sasušeni, ali borbeni i isključivi pedanti bezuspješno, ali uporno nastoje zamijeniti jezičnu zbilju koja je jedina istinska, zanimljiva i vrijedna.

Ta je znanstvena i pozitivistička reakcija na stoljetni ekskluzivni normativizam školske gramatike zapravo uvela u lingvistiku jedno prastaro pučko vjerovanje, rašireno na daleko. U društvima naime gdje se gramatika bavila jedino klasičnim jezicima kanonskih tekstova, jezicima vrlo različitim od jezika svakodnevnih i pučkih, raširilo se uvjerenje da samo ti klasični jezici imaju »gramatiku«, propise i ograničenja dok u njihovu svakodnevnu govoru svega toga nema, tamo se može govoriti kako tko hoće. Tako će Grk i Indijac teško shvatiti da stranac njihov pučki razgovorni jezik mora učiti s jednakom pomnjom i istim naporom kao i klasični grčki odnosno sanskrt. Indijci i Grci su me već uvjerali da je sve što je potrebno za svladavanje njihovih razgovornih jezika da se čovjek opusti i oslobodi nastojanja da govori po propisima klasične gramatike. Da bi se shvatila sva apsurdnost toga uvjerenja treba zamisliti zagrebačkog starosjedioca kako tumači stranom slavistu da će štokavski književni jezik doduše teško naučiti i za to trebati gramatiku, ali da mu je za zagrebački kajkavski jezik dosta opustiti se i zaboraviti svako gramatičko cjepidlačenje. U zagrebačkom je koloritu ta scena samo zato tako nezamisliva i nevjerovatna jer štokavski književni jezik nije u stoljetnoj isključivoj školskoj njezi postao istoznačan s pojmom gramatike.

Vrlo jasno je te odnose pokazala mala scena u razgovoru s dva američka lingvisti, rođenim Amerikancem i Čehom po rođenju i školovanju. Pravi je Amerikanac pod utjecajem empirističkoga pozitivizma u novijoj lingvistici pokazivao malo razumijevanja za ova gledišta i uporno ostajao pri tom da jezik treba shvaćati kao predmetnu datost. Čeh je samo slušao, a onda rekao: »Da, prof. X je protivnik svakoj jezičnoj normi. Samo kad ja progovorim engleski postaje normativist.« Time je i sve rečeno. Nema, naime, toga »nenormativnog« jezika na kojem se ne bi moglo govoriti krivo. Nema jezika koji ne bi trebalo znati.

Dok se svi sami od sebe i bez osobita napora drže norme, bar koliko to čovjeku dopušta njegova pogrešiva i nesavršena narav, može se živjeti u vjeri da te norme i nema. Ali čim to nije tako, postajemo svjesni norme. I gdje mislimo da se norma suprotstavlja jezičnoj datosti koja jest, a nije da treba da bude, pa zato i nije normativna, zapravo se jedna norma suprotstavlja drugoj. Normativnost tih normi nije različita ako jednu usvajamo spontano od ranog djetinjstva, a drugu svjesno učimo u školi. A što ima ljudi koji jednu od tih normi i ne zamjećuju, a drugu mrze, to je pitanje više psihoanalitičko nego lingvističko. Normativna je narav obaju tih jezika jednaka.

Istraživač koji nije dosta svjestan normativnosti svakoga jezika uvijek će sizifovski tražiti neispravljene tekstove, tekstove koji nisu dotjerivani, kako bi u njima našao istinski i pravi jezik. A ne vidi da je ispravljanje i redigiranje bitan sastojak svake jezične djelatnosti. Treba samo čuti snimak spontana govora pa da se to uoči. Govor je djelatnost neprekidne samokontrole i ispravljanja. Čitanje i ispravljanje napisanoga bitan je dio pisanja.

Ne griješe samo stranci koji ne znaju jezika nego i izvorni govornici. Oni svoje pogreške ispravljaju sami, a taj se ispravak često samo podrazumijeva kao sam sobom razumljiv. Pogreške izvornih govornika obično i ne zamjećujemo jer ih sami podsvjesno ispravljamo vjerujući im da znaju svoj jezik. To osjetljiviji smo na pogreške stranca.

Nedavno sam se uhvatio kako sam rekao . . . *ako se ne želimo iznevjeriti sebi*. Odmah sam to, naravno, ispravio u *sebi*. Zar je tu ispravljen i redigiran tekst manje vrijedan empirički podatak od prvoga spontanijeg? Moglo bi se naravno reći da se to razvija nova množinska paradigma: *sebih, sebima, sebe, sebima, sebima* i da je to istinski jezik kojemu se suprotstavlja samo kanonizirana književna norma koja ne dopušta takvu paradigmu. Moja se pogreška dakle može prevrednovati kao jezična novotvorba. Ali pri tome ne valja smetnuti s uma da se takve pojave mogu smatrati jezičnim razvojem samo ukoliko se počinju prihvaćati, ako se ne otklanjaju kao pogreške. A u

književni jezik ulaze tek kad se odupru čuvarima jezične norme, kad probiju sve one pregrade kojima je u društvenoj zajednici zaštićena ujednačenost i postojana stalnost književnoga jezika.

Jedna je takva pregrada u nas i jezična lektura. To može lako zbuniti lingvista koji će biti sklon priznati kao punovrijedne samo podatke iz tekstova koji nisu lektorirani. Pri tome će lako zaboraviti da lektura profesionalnoga lektora načelno nije različita od lekture samoga pisca, a ta je uvijek tu. Kad svoje *sebima* ispravljam u *sebi* ne postupam drugačije nego lektor kad *koristiti* što mijenja u *koristiti se čime*. Što je to u jednom slučaju jedan čovjek sam, a u drugome dva različita, važnije je za sociologiju nego za lingvistiku. I dok lektura postoji, dok je pisci s više ili manje sklonosti i razumijevanja prihvaćaju, dotle je ona zbiljska činjenica u jezičnoj djelatnosti i u književni jezik ulazi samo ono što se i njoj nametne. Ona obavlja bitan dio ispravljanja i redakcije bez čega nema govora ni pisanja. Njezina funkcija dakle nije tuđa jezičnoj djelatnosti, kako smo katkad skloni misliti, nego je njezin važan sastojak. Neobično može biti samo to što je ta funkcija izdvojena i povjerena profesionalcima. Ali to je samo simptom slabosti društvenih korijena našeg književnoga jezika, jedan od pojavnih oblika opće naše zaostalosti.

Naravno, lingvista mora zanimati i to kako naši tekstovi izgledaju prije nego ih lektori taknu. Treba istraživati kako se u govornoj djelatnosti sukobljuju i prepleću sustav razgovornoga jezika sa sustavom književnoga. Treba istraživati jezik prosječnoga stanovnika pojedinih gradova i pripadnika raznih društvenih sredina. Svega toga imamo veoma malo. Lingvist ne smije misliti da postoje samo književni jezik i konzervativni seoski dijalekti. Ali isto tako treba znati da istražujući razne spontane jezike gradskih, više ili manje obrazovanih sredina ne istražujemo književni jezik. Književni (ili standardni) jezik je onaj pod utjecajem lektora, dokle god lektora ima.

O jezičnoj lekturi možemo dakle imati razna mišljenja, možemo je prihvaćati i opravdavati ili odbijati i osuđivati, možemo kao lingvisti tražiti tekstove koji nisu pod njezinim utjecajem, ali svakako griješimo ako u njoj gledamo zapreku za proučavanje književnoga jezika. Jer novotvorba je u književnom jeziku samo ono što promiče i lektorima.

Zbog normativne naravi jezika lingvist nikada ne radi s cjelokupnošću svojih iskustvenih podataka, nego među njima uvijek odabire one ispravne. U potvrđenom, dakle, traži ovjereno. I dijalektolog brižljivo bira informante, traži ljude koji u mjestu govore najizvornije i najmanje su došli pod strane utjecaje. Kad dobije proturječne podatke, jako će se oslanjati na ocjenu svojih najpouzdanijih informanata i oni će mu postati kao pravi ovjerevitelji potvrđenih podataka.

Tako je i najkonzervativniji i najspontaniji dijalekat nešto što treba da bude, norma, a ne nešto što jest, predmetna datost. I dijalektolog dakle radi s redigiranim tekstovima, dakako dotjeranim u smislu što čišćega dijalekta, a ne u smislu književnoga jezika.

Književni se jezici ne razlikuju od drugih po tome što su normirani, nego po tome što su svjesno normirani, normirani preko spontane mjere. Ta njihova nespontana normiranost nije im nedostatak nego osnovna funkcija. Ali to je već tema za poseban članak. Norma se pak jeziku ne može nametnuti kao kakvo strano tijelo jer je sam jezik po naravi svojega postojanja norma. Ona može biti samo više ili manje spontana.

GLASOVNE PROMJENE UNUTAR IZGOVORENE RIJEČI

Ivo Škarić

Tokom proteklih stopeneset godina uloženi su mnogi naponi da se okupi naše jezično nasljeđe, opiše jezično stanje i preporučiti norma književnog jezika. Rezultat tog nastojanja je ovaj naš današnji jezik kojim se služimo u pisanoj književnoj i neknjiževnoj komunikaciji. Kako je doba stabiliziranja i normiranja našeg jezičnog koinea palo u vrijeme nacionalnog prosvjetiteljskog romantizma i lingvističkog pozitivizma, u središtu jezičnog interesa bio je, gotovo uvijek, pisani jezik i jezik za pisanje. Odatle su i mnoga normativna nastojanja bila usredotočena na pravopis. I ma koliko i pravopisni sustav morao biti otvoren za evoluciju i nikad neće biti dovršen, ipak, osnovno je tu već učinjeno.

Govor pak, koji je osnovna supstancija jezičnih ostvarenja, kao problem je skinut s dnevnog reda po brzom postupku: piši kao što govoriš, čitaj kao što je napisano! Naravno, čim je jednom poistovječeno pisanje s govorom, oni su mogli biti rješavani istodobno. Tako je i moguće da se naši pravopisnici bave u mnogome ortoepijom, kao npr. normiranjem pisanja *č* i *ć*, *dž* i *d*, *je* i *ije*, itd. Ali, da govor nije isto što i pisanje, pokazuje već i ovo današnje jezično stanje: danas je teško pronaći dva čovjeka iz različitih krajeva koji bi govorili istim jezikom. Da govor nije isto što i pisanje, pa čak ni izomorfno, zna vrlo dobro suvremena lingvistika od de Saussurea koji je osnovnu formu jezičnog ostvarenja vidio u akustičnoj prirodi, pa preko Ballyja, Jespersena, Vendryesa do drugih. Da su govor i pisanje isto, ne bi P. Delattre isticao da je »pisanje maska koja skriva zvučnu stvarnost jezika« i upozorava da ne treba »brkati pisanu stranicu s jezikom kao takvim«. »Pisanje je – kaže Gougenheim – samo jedna od tehnika fiksiranja jezika, i to jedna vrlo nesa-